

Список використаних джерел

1. Кодекс законів о народном просвещении: Утвержден Постановлением ВУЦИК от 25.10.22 г.; введен в действие Постановлением ВУЦИК от 22.11.22 г. // СУ Украины. – 1922. – № 49.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 1676.
3. Виноградова–Бондаренко В. “Субкультура” безпритульних дітей 20–х років ХХ ст. / В. Виноградова–Бондаренко // Слово і час. – 2000. – № 6.
4. Анатольєва О. І. Профілактично–виховні методи боротьби з безпритульністю та злочинністю неповнолітніх в УРСР у 20–х роках / О. І. Анатольєва // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: Науково–практичний збірник. – Спецвипуск до 290–річчя прийняття конституції Пилипа Орлика. – К., 2000.
5. ДАДО. – Ф. Р–2325. – Оп. 1. – Спр. 16.
6. ДАЗО. – Ф. Р–676. – Оп. 1. – Спр. 456.
7. Там само. – Ф. 785. – Оп. 1. – Спр. 22.
8. ДАДО. – Ф. Р–1512. – Оп. 1. – Спр. 10.
9. Там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 854.
10. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1691.
11. ДАДО. – Ф. Р–2325. – Оп. 1. – Спр. 14.
12. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1701.
13. ДАЗО. – Ф. 785. – Оп. 1. – Спр. 74.
14. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 215.
15. ДАЛО. – Ф. Р–640. – Оп. 1. – Спр. 17.
16. Соловей М. О. Дитячі будинки Донбасу у 1943–1965 роках: монографія / М. О. Соловей, Л. Б. Лихачова. – Донецьк: “Нолідж”, 2010. – 296 с.

References

1. Kodeks zakonov o narodnom prosveshhenii: Utverzhen Postanovleniem VUCIK ot 25.10.22 g.; vveden v dejstvie Postanovleniem VUCIK ot 22.11.22 g. // SU Ukrainy. – 1922. – № 49.
2. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny (dali – CDAVO Ukrai'ny). – F.166. – Op.1. – Spr.1676.
3. Vynogradova–Bondarenko V. “Subkul'tura” bezprytul'nyh ditej 20–h rokov HH st. / V.Vynogradova–Bondarenko // Slovo i chas. – 2000. – № 6.
4. Anatol'jeva O.I. Profilaktychno–vyhovni metody borot'by z bezprytul'nistju ta zlochynnistju nepovnoolitnih v URSR u 20–h rokah / O.I. Anatol'jeva // Visnyk Akademii' praci i social'nyh vidnosyn Federacii' profspilok Ukrai'ny: Naukovo–praktychnyj zbirnyk. – Specvypusk do 290–richchja pryjnjattja konstytucii' Pylypa Orlyka. – K., 2000.
5. DADO. – F.R–2325. – Op.1. – Spr.16.
6. DAZO. – F.R–676. – Op.1. – Spr.456.
7. Tam samo. – F.785. – Op.1. – Spr.22.
8. DADO. – F.R–1512. – Op.1. – Spr.10.
9. Tam samo. – F.1. – Op.1. – Spr.854.
10. CDAVO Ukrai'ny. – F.166. – Op.2. – Spr.1691.
11. DADO. – F.R–2325. – Op.1. – Spr.14.
12. CDAVO Ukrai'ny. – F.166. – Op.2. – Spr.1701.
13. DAZO. – F.785. – Op.1. – Spr.74.
14. CDAVO. – F.166. – Op.1. – Spr.215.
15. DALO. – F.R–640. – Op.1. – Spr.17.
16. Solovej M.O. Dytjachi budynky Donbasu u 1943–1965 rokah: monografija / M.O. Solovej, L.B. Lyhachova. – Donec'k: “Noulidzh”, 2010. – 296 s.

Voloshynova A. V., postgraduate student of the Department of the Slavs History, Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), anya–voloshinova@yandex.ru

Daily life of pupils of establishments for children with deviant behavior in Soviet Ukraine of early 1920–s

The objective of this study is research of daily life of pupils of the network of Soviet Ukrainian establishments for children with deviant behavior in early 1920–s. The methodological framework of the study includes the following methods: historical and genetic method, problematic and chronological method, as well as method of historical simulation. Special historical methods provided the author with the opportunity to fully present the material in clear coherence and logical completeness, and to describe the cause-and-effect relationship of the presence of children with deviant behavior on the streets, as well as to consider the process of their socialization. These methods also gave the opportunity to consider different aspects of daily life of the pupils of establishments for delinquent and disturbed children, including conveniences, specifics of education, recreation and leisure. The result of the study is the

determination of social and cultural needs of pupils of the establishments for children with deviant behavior in Soviet Ukraine of early 1920–s.

Keywords: *everyday history, homeless and uncared-for children, network of establishments for delinquent and disturbed children, deviant behavior.*

Волошинова А. В., аспирантка кафедри історії славян, Донецький національний університет (Україна, Донецьк), anya–voloshinova@yandex.ru

Повседневная жизнь воспитанников учреждений для детей с девиантным поведением в Советской Украине в первой половине 1920–х гг.

Целью данной работы является исследование повседневной жизни воспитанников сети учреждений для детей с девиантным поведением в Советской Украине в первой половине 1920–х гг. Методологическую основу работы составляют историко–генетический, проблемно–хронологический методы и метод исторического моделирования. Специальные исторические методы позволили автору представить материал в полной мере в четкой последовательности и логической завершенности, раскрыть причинно–следственные связи и закономерности появления на улице детей с девиантным поведением и процесс их социализации, воссоздать картину повседневной жизни воспитанников учреждений для детей–правонарушителей и дефективных детей в различных его аспектах – бытовые условия, специфику обучения и воспитания, отдыха и досуга. Результатом проведенного исследования является определение удовлетворения социально – культурных потребностей воспитанников учреждений для детей с девиантным поведением в Советской Украине в первой половине 1920–х гг.

Ключевые слова: *история повседневности, беспризорные и безнадзорные дети, сеть заведений для детей–правонарушителей и дефективных детей, девиантное поведение.*

* * *

УДК 355.233.23(430)“1941/1944”

Дробот М. В.

студент, Інститут історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), nickvadro@hotmail.com

ДО ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇМЕНТАЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОГО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯВ УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ (1941–1944 РР.): ТЕОРЕТИЧНО–ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджується теоретично–практичні аспекти питання релігійної ментальності німецького військовослужбовця на теренах окупованої України. Робиться спроба використати методологічні підходи історичного синтезу та “школи Аналіз” для відображення соціально–психічного стану німецького солдата в контексті релігійного життя України 1941–1944 рр.

Ключові слова: *військовослужбовець, “зривна ситуація”, ідеологія, ментальність, релігійність, релігійне життя, солдат.*

Актуальність дослідження пояснюється потребою з'ясування маловідомих аспектів історії німецького окупаційного режиму, а саме історії ментальності індивідууму військовослужбовця в контексті релігійного життя України та ідеологічного тиску Націонал–Соціалістичної Німецької Робочої Партії (NSDAP) у силах вермахту. Пропонована тема дослідження не знайшла відображення в сучасній історіографії, і без її розуміння висвітлення тогочасних подій залишаються неповними і однобічними.

Новизна дослідження полягає в розкритті ментальності військовослужбовця в контексті релігійного життя німецьких окупантів на території України в умовах воєнного часу і партійно–ідеологічного тиску НСДАП.

Метою статті є спроба показати духовно–історичний вимір перебування окупантів на території України, як індивідуумів із власною ментальністю, в умовах воєнного часу, а також простежити трансформацію професійної, політичної та духовної ментальностей суб'єктів цього дослідження в умовах окупації.

Ця розвідка належить до тієї когорти досліджень, що не мають константних методологічних підходів і апро-

бованих методик наукової дослідницької роботи. Навіть зарубіжна історіографія не може похвалитися ґрунтованими працями у цій тематичній ніші. Це пояснюється двома складовими, а саме: теоретичною та практичною складовими. Теоретична складова полягає в термінологічній невизначеності дефініції “ментальність” і межах цього духовно-історичного феномену. Практична складова – в пошуку широкого обсягу матеріалу та його глибокому аналітичному опрацюванні.

В ментології, як вченню про ментальність, різні вчені в різний час розуміли під поняттям “ментальність” і “цілісну картину світу протиріч”, і до-рефлексивне нашарування мислення, і колективне несвідоме, і соціокультурні автоматизми свідомості індивідів та груп, і “глобальний, всеохоплюючий “ефір” культури”, в якому знаходяться всі члени суспільства. Також, інколи ментальність розглядалася в поєднанні із психічним складом етносу, “духу народу”, національним характером та ін. [5, с. 6].

Поняття “ментальність” (mens, mentis (лат.)) – “свідомість, мислення, розум”; die Mentalität (нім.) – образ думки, склад розуму; mentality (англ.) – розумовий розвиток, склад розуму, умонастрій; mentalité (фр.) – направлення думок, умонастрій, направленість розуму, склад розуму) пов’язане з іменами Марка Блока та Люсьєна Февра, які 1929 р. в Парижі заснували журнал “Аннали економічної та соціальної історії”. Вони застосовували цю дефініцію до внутрішнього світу людей інших епох: перший – до епохи раннього Середньовіччя, другий – до періоду Ренесансу.

Один із українських дослідників ментальності Р. А. Додонов виокремлює три рівня структури ментальності: психоенергетичний, несвідомий і логічний. Беручи за критерій форму існування психічної інформації, а саме її поле, образи та поняття. Він розробив схему виникнення ментальних автоматизмів, що полягала в наступному: “найбільш оптимальні прийоми мислення стають “привичками свідомості”, аксіомами, очевидність яких отримує спадкове закріплення (“логічний рівень”), потім ця очевидність витісняє несвідоме, перетворюючись в архетипи, символи і т.п. (“несвідомий рівень”) і навіть в “облоговий”, залишений безпосереднього зв’язку із мисленням, “психоенергетичний” рівень” [5, с.8]. Він вважає, щоу “верхні поверхи” духовного життя (культура, релігія) попадає ментальність в трансформованому вигляді і розтворюється в національному характері, суспільній думці, формах суспільної свідомості” [5, с. 8].

На думку автора автор “Теорії ментальності...” Р. А. Доднова існує п’ять видів ментальності: побутова, соціальна, політична, світоглядна та специфічна – етнічна. Побутова ментальність базується на стереотипах ведення господарства, рішення повсякденних проблем, що пройшли перевірку часом і стали побутовими нормами [5, с.68]. Соціальна ментальність базується на необхідному соціальній спільноті почутті соціальної солідарності для ідентифікації кожного її члена по відношенню до неї [5, с. 71]. Політична ментальність – “результат атомізації громадянського суспільства, в якому кожний індивід підкреслює суверенність свого світобачення по відношенню до ідеологічних структур, суспільної думки та по відношенню до політики”

[5, с. 72]. Світоглядна ментальність поєднується із філософськими, релігійними, літературно-художніми та іншими аспектами духовного життя. “Інтегрує хаотичний і неоднорідний потік психічних образів і представлень, характерних не для окремих індивідів, а саме для духовних спільнот в процесі створення картини світу – світобачення” [5, с. 73]. В результаті ментальність формує як би “невидиму сферу, за межі якої належать приналежні ї люди не здатні вийти. Вони не усвідомлюють і не відчують цих обмежень, оскільки вони знаходяться “всередині” цієї ментальності та культурної сфери. “Суб’єктивно” вони відчують себе вільними, “об’єктивно” ж вони їй підкорялись” [5, с. 74].

У зарубіжній історіографії соціально-психічний чи ментальний аспект Другої світової війни відображається частково. Наприклад, військово-історична робота англійського історика Р. Кершоу “1941 рік очима німців. Березові хрести замість Залізних” [6] ґрунтується на епістолярії німецьких військовослужбовців, що описують власні психічні переживання в умовах підготовки “Східної кампанії” та її розгортанні. Книга британських авторів С. Харта, Р. Харта і М. Хьюза “Рядові Вермахта і СС. Німецький солдат Другої світової війни” [19] присвячена історії німецьких збройних сил в 1939–1945 рр. В центрі уваги – прості солдати та офіцери, що являються гвинтиками великої військової машини, поставленої на службу інтересам нацистського режиму. Автори виокремлюють у своїй роботі окремий розділ ідеологічному впливу на психічне становище німецьких військовослужбовців.

Історіографія “близького” зарубіжжя може бути представлена науковою роботою російського історика Молоткова С. М. “Соціально-психічне обличчя військовослужбовців вермахту в період війни нацистської Німеччини проти СРСР” [13]. В дисертації розглядається формування соціально-психічного обличчя військовослужбовця вермахту на Східному фронті ідеологічними і геополітичними цілями війни Німеччини проти СРСР та морально-психічний злам німецького військового контингенту після битви під Москвою. Написана на основі широкого матеріальної бази, яка інтерпретується на методологічній основі принципу історизму, передбачуючи аналіз соціально-психічних явищ із врахуванням конкретно-історичних явищ. У роботі використовувалися теретико-методичні напрацювання Є. С. Сенявської, яка спиралася на ідеї трьох наукових напрямлень – школи “Анналів”, філософської герменевтики і екзистенціалізму.

Українська історіографія лише із другої половини першого десятиліття ХХІ століття розпочала заповнювати певні аспекти заявленої теми дослідження. Наприклад, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного України Марина Михайлюк, вперше розглядає у своїй статті “Нацистський режим в Україні: побут і дозвілля окупантів” культурне життя окупантів на теренах України, поряд із повсякденним побутом, фінансово-матеріальним і медичним забезпеченням і т.д. Основуючи своє дослідження на архівній джерельній базі, що складається із архіву ЦДАВОВ, збірників опублікованих документів 1941–1944рр. в часи радянської епохита мемуарів військовослужбовців вер-

махту й союзників у війні. Причому більшість архівних матеріалів до наукового обігу вводилося вперше.

Будь-яка війна має не тільки політичний, а й багато інших вимірів: матеріально-технічний, власне військовий, а також соціальний, людський, що включає в себе психічний. Всі вони взаємопов'язані і переплетені один із одним. Кожна війна – це своєрідний комплекс якісних і кількісних проявів цих вимірів в специфічній формі їх відношення і взаємодії.

Основним суб'єктом будь-якої війни є мілітаризований громадянин, – солдат, – що підпадає під дію цього комплексу вимірів війни. Солдат часів Другої Світової війни піддавався під великий вплив ідеологічного фактору держави-партії, зокрема і Німеччини. По ходу військових дій Німеччини все більше насаджувалися націонал-соціалістичні світобачення, щоби посилити їх бойову рішучість [19, с.12]. На початку війни ідеологічна обробка зоставалася справою повністю безсистемною і нерегульованою, лише відображала давню боротьбу між нацистською партією і збройними силами за політичну зрілість своїх солдат. Протягом перших днів війни ідеологічне виховання термінувалось як “духовне укріплення” і було віднесено до компетенції командирів військових частин та “офіцерів служб соціального забезпечення” [19, с.13]. 7 жовтня 1940 р. була видана інструкція ОКХ (Верховного командування сухопутних сил), яка зобов'язувала військовослужбовців дотримуватися основних ідеологічних принципів нацизму: чистоти німецької раси, верховенства НСДАП і збройних сил Рейху, забезпечення Німеччини “життєвим простором”. Було укладено список обов'язкової літератури. Головним посібником вважалася робота Гітлера “Моя боротьба”, обов'язковими були також твори Отто Гельмута, Ганса Гюнтера та інших творів ідеологів нацизму [12, с. 191–192].

Німецькі архівні документи засвідчують, що в німецьких архівах існувала система ідеологічної роботи, начальник штабу ОКВ (Верховного командування збройних сил) для командувачів військ видав таємну інструкцію № 36000/41 “Політичне виховання і культурне обслуговування в сухопутних військах”. У її додатках розписані повноваження всіх служб, підпорядкованих командуючому військами. Так, в одному із додатків розписані функції офіцера з питань ідеологічного виховання особового складу при штабі командира армії, підпорядкованого начальнику розвідувальної служби оперативного відділу штабу командувача військ. Всі розпорядження отримував керуючого військами від ОКВ через управління загальними справами й відділ ідеологічного виховання Головного штабу збройних сил. Якщо розпорядження надходили безпосередньо до офіцера з питань ідеологічного виховання, – він мав інформувати про це начальника розвідувальної служби [20].

Нацифікація німецької армії набирала обертів особливо в період закінчення війни. Партійні структури НСДАП стали все більше уваги приділяти ідеологічному вихованню солдатів, щоб нав'язати їм думку про необхідність “упертого супротиву”. На кінець 1943 року в зв'язку призначенням націонал-соціалістичних “керуючих офіцерів” ідеологічна обробка була упорядкована [19, с.13]. Ці офіцери обиралися із

числа нагороджених ветеранів, які продемонстрували на полі бою не тільки своє військово мистецтво, а й відданість націонал-соціалізму. Вони разом із командирами слідкували за стійкістю солдат. Цей напрям ідеологічної політики “промивання мізків” посилював вплив НСДАП на військовослужбовців. При цьому, ментальність кожного німецького військовослужбовця вступала в гострий латентний конфлікт із нацистською ідеологією в загрозливих умовах великої небезпеки для життєдіяльності індивідууму [5, с.196–197;16]. Наприклад, “солдат трьох армій” Бруно Вінцер пригадує, як він направив націонал-соціалістичного офіцера по ідеологічній роботі до виконання інтендантської служби, що послужило приводом для офіцера написати на нього рапорт, який потрапив у сміттєву корзину начальника військової частини [2]. Хоча на основі допитів німецьких військовополонених окремі дослідники зарубіжжя роблять висновок про те, що більшість німецьких солдат залишалися ідеологічно прихильними нацизму, що вони рідко звинувачували владу в поразках Німеччину і що вони вірили в кінцеву перемогу Німеччини [19, с.14]. Ця позиція більшості німецьких військовослужбовців пояснюється цінностями німецького народу, зокрема прагненням до порядку [10].

Взаємовідносини нацистської влади із релігійними спільнотами складалася непросто. Існували періоди нейтралітету, підтримки і, навіть, репресій. Але основною ідеологічною позицією нацизму залишалася прагнення бути не відстороненим від релігійного життя німецького суспільства і по можливості витворити “неорелігію”. На перших етапах панування нацизму існував проєкт симбіозу із християнством, так званий рух “Німецьких християн”, що не оправдало сподівань. В подальшому – існували дві тенденції взаємовідносин із християнами: репресивна та прагматична. Репресивна тенденція НСДАП відносно церков припадала на “мирні” періоди зовнішньополітичного життя Німеччини, при домінуванні партійних радикалів – Бормана та ін. Прагматична тенденція НСДАП – виражалася у “воєнні” періоди зовнішньої політики Німеччини, при бажанні Гітлера займати нейтралітет у ідеологічно-релігійній конфронтації. Впроваджувалася так-звана політика “громадянського миру”. В 1938 році зовсім неочікувано для католицизму –головного антагоніста нацизму, був наданий дозвіл створити для своїх прихожан нову посаду священнослужителя в гітлерівському вермахті [24, с. 99]. Зі своєї сторони, “тінь фюрера” –Й. Геббельс в пропагандистських цілях 17 червня 1941 р. видав наказ “прикрутити занадто різку антицерковну пропаганду”, яку мав намір продовжити лише після війни [15].

Англійський історик Роберт Кершоу у своїй роботі присвяченій військовій історії кампанії 1941 року наводить наступний документ, присвячений настроям німецьких військовослужбовців напередодні нападу на СРСР. Лейтенант Вермахту Г. Вінцман на 21.06.1941 р. у своєму листі писав: “В мене таке відчуття, що завтра зранку, може бути, не завтра, а післязавтра, відбудеться дещо, що примусить світ призадуматися. Більш того, я не сумніваюся, що не зостануть в стороні від цих подій. Хочеться сподіватися, що найближче майбутнє ще на крок приблизить нашу кінцеву перемогу” [6]. Далі

продовжує. “Ми стоїмо на порозі великих подій в яких і мені відведена особисто роль”. Але невідомість все-таки хвилювала. “Нікому із нас не дано знати, чи уціліє він в майбутніх подіях” [6].

Також, лейтенант Вінцман, перебуваючи в певному психічному екстазі, молився: “Бог–Отець даруй мені силу, віру і відвагу не схилити голови під свистом куль, під грохотом артилерійних залпів і розривом бомб, допоможи мені не здригнутися перед танками і жахами газових атак. Да воздасться Тобі доброта Твоя” [6]. Лейтенант Вінцман не прожив і суток. Це були реалії війни.

В перші місяці окупації України німецька армія брала активну участь в релігійному житті. Німецькі військовослужбовці залучалися до агітаційної роботи, вони розвішували плакати, які проголошували: “Доба сталінського безбожництва минула. Німецька влада дає вам змогу вільно молитися” [1, с. 236]. Здійснюючи поряд із військовими функціями релігійно-пропагандистські, німецькі військові відмічали прояви релігійності українського населення. За спогадами німецького розвідника Віллі Кубека: “Сталін хоча і знищив церкви, але віру людей в Бога викоринити так і не зміг”, бо “практично в кожній хаті є ікона – трапляються зображення Христа, вивішені в “красному” куті хати”, не дивлячись на те, що “всі церкви на замку” [8]. Саме тому деякі командири віддавали накази відкривати церкви, залучали солдат та офіцерів прибирати й відновлювати церковні споруди [1, с. 237]. Хоча, в подальшому, деякі військовослужбовці у своїх спогадах іронічно відзначали наступне: “...Відкривались церкви й на інших радянських територіях. Бувше українське духовенство знову наділо свої рясні і благословляло людей різного віку...” [17].

Генерал СС Курт фон Мейер, знайомий єпископа графа фон Галена, у мемуарах відзначив свою діяльність по відновленню церковного життя с. Засілля на Одещині: “...Церква при більшовиках використовувалася як зернохосвище і кінотеатр. Сходинки із дзвіниці, очевидно були пушені на дрова і згоріли в печах. Із стелі звисувалися червоні знамена. Раптово до нас підійшов німецький, беззубий чоловік, представившись православним священником. Він попросив дозволу відслужити службу. Сльози текли по зморщеному обличчю священника, коли односельчани увійшли в скромне приміщення, де він тремтячим голосом читав першу за багато років проповідь. Старі люди із благоговінням вслухувалися в його слова. Молоді ж із цікавістю, але в деякому збентеженні стояли на площі перед церквою” [10].

Офіцер Вермахту Ханс фон Люк, який після закінчення війни перебував у полоні під Києвом, у своїх спогадах описує свою діяльність по відновленню церковного життя, а також свої психічні переживання, що виникли у нього під час першої православної служби, яку він відвідав вперше: “...Ритуали руської православної церкви були мені незнайомі, однак чим далше, тим сильніше мене охоплювала магія служби. Невидимий за олтарем, один із священників (диякон) розпочав монотонне читання, яке повторював хор із восьми “півчих”, що стояли перед олтарем. Звуки співу наповнювали всю церкву. Із-за прекрасної акустики ввижалося, що голоси йдуть звідкись–то зверху, прямо

із неба. Люди впали на коліна і молилися. У всіх на очах стояли сльози. Для них – це була перша обітня після двадцяти років мовчання. Мене і мого супутника це дуже схвилювало. Як же глибоко вірили бідні люди. Ніяка ідеологія, ніякий примус і навіть терор не змогли лишити їх віри. Пережитого соборі не забути” [18].

Крім пасивної участі в релігійному житті німецькі військовослужбовці, особливо протестанти, залучалися до місцевого конфесійного релігійного життя. Вони “виступали із проповідями, вітали своїх братів віруючих українців, що багато років знаходилися під гнітом більшовизму і безбожжя, і звільнених німецькою армією” [21, арк. 3]. При цьому, відчуваючи певну солідарність, таємно вони заявляли: “користуйтеся зараз часом для проповіді, бо скоро ви будете лишені цього” [21, арк. 3]. Інколи, офіцери, що систематично відвідували молитовні богослужіння виконували і кур’єрські функції між протестантськими громадами, що свідчило про певний рівень довіри [21, арк. 8].

В тилових умовах німецькі військовослужбовці могли задовольняти свої релігійні потреби, брати участь у відродженні релігійного життя України. Але під час військових дій, в умова прояву психічної “граничної ситуації”, коли людське життя перебуває у дуже небезпечному, непевненому стані. Це наштовхає суб’єкта військових подій до пошуку психічної опори, до спроби керувати зовнішніми обставинами через ірраціональні дії. Однією із цих ірраціональних дій виступає побутова релігійність, яка є певним проявом духовної ментальності, що складається із неусвідомлених дій суб’єкта у вигляді обрядових дій (молитви), так і специфічних (талісмани) тощо [5, с.119–120;16].

У Центральному державному архіві громадських об’єднань України автором опрацьовано архівну справу, –щоденник німецького солдата Альфреда Ріммера, вбитого під Сталінградом. Щоденник передає певні особливості військового життя на фронті та прояви релігійності у його автора. Насамперед, він вказує на регулярності релігійної служби капеланів на фронті протягом травня–липня 1942р. на Донбасі [22, арк. 12, 14, 18, 21]. Відмічає своєрідність її виконання і підготовки до неї: “29.05.1942 р. ... в 10 годин польова церковна служба. Всі чистять чоботи і костюми. Проповідь священника, а і потім причастя”. Він передає свій стан після неї “Який я тепер щасливий...” – пише він [22, арк. 14]. Діяльність капелана він іменує як “завдання дивізійного священника” [22, арк. 18].

У щоденнику Альфреда Ріммера існують прояви релігійності, а саме: молитви під час військових дій – звернення до Бога і Матері Божої та наголошуванні на значенні Бога в його житті (“релігійний фаталізм”). На одній із сторінок свого щоденника він написав: “25.05.42р. ...Із 11 до 19 год. атаки росіян ідуть хвиля за хвилю...Допоможи нам, Бог...Наша артилерія стріляє цілий день. Або росіяни отримують підкріплення, або вони здадуться. Якщо ні, тоді допоможи їм Бог, а я думаю, що мої молитви Бог почує...Дорогі батьки, якщо б ви знали, що в мене на душі. Весь вечірній час пройшов напружено” [22, арк. 13–14]. Наступного дня він напише: “26.05.42р. Бог допоміг, росіяни не розпочали атаку...Якщо б росіяни розпочали атаку, вони б нас знищили. Всі ми вже прощалися із життям...Дорогі батьки, я вірю, що моя молитва дійшла і Бог зі мною, я це бачу.

В цьому ще ніхто не приймав участі, а я відчуваю себе так, як мовби я вже протягом всієї війни приймаю в цьому участь” [22, арк. 14]. Наступний запис – це слово відчаю і віри: “27.05.42р. ...Всі очікують наказу “додому”. Нам необхідний відпочинок, болять кості...Бог допоможе мені і я зможу розповісти вам на батьківщині про це...Ми відпочиваємо, б’ємо вошей і думаємо про минулі тяжкі часи і дні, чи не Бог нам допоміг...” [22, арк. 14]. Наступного місяця він у своєму щоденнику написав наступне: “13.06.42р. ...нальоти бомбардувальників, які однак, нанесли нам мало втрат. Надіємося, що вони не попадуть в наші повозки, це наша єдина мрія...Остання бомба розірвалася в 50 м від мене. Як ви думаєте, як швидко я міг зникнути із лица землі? Вчора увечері я отримав із дому перший лист...Читав його. Я вдячний Богу, що дома всі здорові...” [22, арк. 17]. “25.07.42р. ... “Мати Божа, допоможи мені” – це була молитва в той час, коли падали бомби...” [22, арк. 23]. Наведені вище рядки – свідчення тяжких переживань, набожності і являються певними проявами релігійної ментальності німецького солдата.

Крім релігійних німецьких військовослужбовців на фронтах Східної війни перебували і люди “нерелігійні” або ті, що втратили до неї інтерес, але фактор “граничної ситуації” змушує їх підсвідомо звернутися до молитви, як єдиного засобу фізичного спасіння. Німецький солдат Бруно Цізер у своїх спогадах передає діалог між ним та дев’ятнадцятирічним солдатом, який розкриває зміст материнського листа, а в майбутньому мрії вчителювати, отримавши ступінь по історичним, географічним наукам і по німецькій мові. Цей діалог припадає на осінь–зиму 1942 р. і відбувається на теренах України, а саме у місці Кременчуці. “...Мало–помалому Віллі став більш комунікабельним, і я побачив, що він був радий вилити душу кому–небудь... “Мама багато молиться за мене. Вона говорить, що і мені варто весь час молитися. Але я не особливо часто молюсь в ці дні. Не часто вдається вловити момент для цього у всій цій сьогоднішній нерозбірливості, вірно ж?”... Я подумав: а коли я сам останній раз молився? Це, повинно бути, аджебуло це багато років назад. Віллі дав мені дружній товчок до такого ходу думок...” [23].

Кулеметник Ганс Кіншерманн, перебуваючи в окопі під радянським танком, 11 грудня 1942 р. писав у своєму щоденнику: “...Нам залишається лише надіятися на краще і молитися, щоб смерть обійшла нас збоку... Чую, як Свинта починає молитися вголос. Відчуваю, що мені необхідно заспокоїти нерви молитвою. Я не молився із самого дитинства, а в юності надіявся на те, що я достатньо сильний, щоб потребувати заступництва вищих сил. Але тепер, перед обличчям смерті, побоюючись за своє життя, автоматично згадую давно забуті молитви. Я проголошую їх не вголос, як Свинта та інші мої товариші, – молюся мовчки, про себе, не рухаючи губами. Молюсь за те, щоб нам дарували життя, щоб нас обминули поранення... Хоча в цих обставинах поки ніщо не змінилося, але після молитви відчуваю внутрішній спокій і віру в краще. Цей стан важко передати і його неможливо передати словами...” [7, с. 91]. Він продовжує свої записи в щоденнику і 6–7 серпня 1943 року вже на території Галичини. Описує свій внутрішній стан і подальші події, що зму-

сили його знову повернуться до молитви. “Сьогодні стан мого духу упав до граничної відмітки. Я широ вважав, що в мені є достатньо мужності не думати про неприємні речі, але, схоже, що я помилявся. Мовби щось не дає мені спокою, і я постійно повертаюсь в думках до спогадів про моїх загиблих товаришів. Я переконаний, що Бог почув мої молитви, але, з іншої сторони, невже інші теж не молились... Однак, не дивлячись ні на що, вони були вбиті? Так в чому ж тут секрет? І заради чого це потрібно? Хто мені пояснить, чому Бог обирає для людей різні долі?” [7, с. 273–274]. Далі він зазначає: “На фронті нелегко навіть просто залишитися в живих. До того ж інколи це означає лише нові страждання. Тому будь–який чоловік, який побував на волоску від смерті, вам скаже теж саме. Нерви його на грані. Його охоплює несвідома тривога, йому повсюди маячить небезпека... Саме ця невпевненість, ці нові обличчя, які оточують мене, постійна зміна командирів лишає почуття впевненості в собі, і в душу закрадається страх... Слава Богу, отриманий наказ грузитися в машину, і це допомагає мені переключити думки в іншому напрямку... (*Бої за Віслу*)... Я на передовій давно не новачок і зразу бачу до чого йде діло. Можна сподіватися, що нелегка пронесе, тільки мало кому це допомагало. Зостається лише треба молитися, просити Бога про те, щоби він не залишив нас у цей тяжкий час. На відміну від мене, Дорка – католик, і доки я молюсь про себе, він осіняє себе хрестом і тремтячими губами проголошує молитви. В ці хвилини він нагадує мені Свинту тоді, в Ричові. Свинта був глибоко віруючим чоловіком, ось тільки Господь чому–то його не спас... Молитва на деякий час заспокоїла нас, але, з іншої сторони, що залишається нам? Тільки молитися?...” [7, с. 280].

Вільгельм Ліппіх, лютеранин за віросповіданням, відзначав у своїх спогадах характерні прояви релігійності серед солдат: “Під час рідких релігійних служб ми співали пісні “Збираємося разом” і “Могуча кріпость наш Господь”, які давали нам душевне заспокоєння” [9]. Водночас він пише про відсутність релігійного почуття у свої однополчан: “Не дивлячись на те, що на пряхках армійських поясів був напис “З нами Бог”, релігія і віра ніколи не відігравали особливої ролі в житті німецьких солдат. У нас були дивізійні священники, однак солдати бачили їх лише під час нечастих релігійних служб або перебуваючи в тилу, в госпіталі, коли проходили лікування. Священники інколи влаштовували масові молебні перед великими битвами, я знав, що молились небагато солдат. Якщо б віра відігравала велику роль в житті німецьких солдат, то, можливо, вони були б більш совісливими та з великою повагою відносились до людського життя” [9].

Аналіз німецьких документів переконує в тому, що саме “госпітальний” варіант християнства серед німецького військовослужбовця набув поширення особливо після Сталінградської битви. Німецький снайпер Йозеф Оллерберг, беручи участь у літній кампанії Вермахту в 1943 р. в районі Луганщини, описав події із пораненням солдатом біля німецького госпіталю у своїх спогадах: “...На плащ–палатці принесли дуже молодого солдата. Я подивився на його лице. Із горла солдата виривалися монотонні стони: “Я не можу рухатися. Боже, я не можу рухатися”. Мій погляд зупинився на тілі

пораненого. Воно, подібно маріонетці, смикалося в конвульсіях. Сержант медичної служби підняв його і оглянув його грудну клітку... Потім поклав обережно пораненого знову на плащ-палатку, сказавши наступне: “Хлопці, нам не допомогти йому. Смерть для нього буде самим милосердям при такому пораненні. Віднесіть його в сарай до священика”. Всі безнадійних горем – старався забезпечити смертельно пораним той скромний комфорт, який він міг надати”[14].

Отже, три види ментальності – військово-професійна, політична та духовна – проявлялися в соціально-психічній життєдіяльності індивідууму німецького військовослужбовця. Військово-професійна та політична ментальності перебували в тісній взаємодії, оскільки базувалися на духовно-історичних мілітаризованих цінностях німецького народу (так званому “пруссактві” – прагнення до порядку та ієрархії, тощо). Однак посилення тиску нацистської ідеології та невдачі на фронті внесли певний конфлікт між ментальними установками та ідеологічними поглядами на фактичний стан речей. Духовна ментальність німецького військовослужбовця протягом 1941–1944 р. перебувала також в конфронтації із нацистською державною ідеологією в силу духовно-історичного походження та розбіжних форм їх виявлення (номінальне прийняття ідеологічних штампів мислення (масштаб якого сягав до створення нового германського релігійного обряду) та підсвідоме виявлення образу мислення (зокрема через релігійність).

“Особлива східна політика” окупантів у релігійному питанні на Україні дозволяла включатися німецьким військовослужбовцям до активного релігійного життя на території окупованої України. Релігійний аспект світоглядної ментальності німецького військовослужбовця особливо проявлявся в умовах військових дій, оскільки приводився в дію психічний фактор “граничної ситуації” життя, що вносив потребу в контролюванні зовнішніми обставинами основного суб’єкта війни, а саме: приведення до психічного тону су німецького військовослужбовця, інколи підсвідомою дією молитви.

Список використаних джерел

1. Беркгоф Карел. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. – К.: “Критика”, 2011. – 455 с.
2. Винцер Бруно. Солдат трех армий [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://militera.lib.ru/memo/german/winzer/index.html>
3. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа “Аналов”. – М.: “Индрик”, 1993. – 328 с.
4. Дашичев В. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы. – М.: Прогресс, 1973. – Т.2. Агрессия против СССР. Падение “Третьей империи”. 1941–1945.
5. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. – Запорожье: р/а “Тандем-У”, 1999. – 264 с.
6. Кершоу Роберт. 1941 год глазами немцев. Березовые кресты вместо Железных [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/1941-god-glazami-nemcev-berezovye-kresty-vmesto-zheleznyh-read-242655-1.html>
7. Киншermann Ганс. Кроваво-красный снег. Записки пулеметчика Вермахта [Електронний ресурс]. – М.: “Яуза-Пресс”, 2013. – 320 с.
8. Кубек Вилли. В авангарде танковых ударов. Фронтальной дневник стрелка разведывательной бронемашины [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/v->

avangarde-tankovyh-udarov-frontovoj-dnevnik-strelka-razvedyvatelnoj-mashiny-read-228208-8.html

9. Липпих Вильгельм. Беглый огонь! Записки немецкого артиллериста 1941–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://read24.ru/pdf/vilgelm-lippih-beglyiy-ogon-zapiski-nemetskogo-artillerista-1940-1945.html>
10. Медведева Т. С. Ценности немецкого народа: история и современность [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: http://vestnik.udsu.ru/2010/2010-053/vuu_10_053_15.pdf
11. Мейер Курт. Немецкие гренадеры. Воспоминания генерала СС. 1939–1945. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/nemeckie-grenadery-vozpominaniya-general-a-ss-1939-1945-read-214245-13.html>
12. Михайлюк М. Нацистський режим в Україні: побут і дозвілля окупантів/Історичний журнал. – 2007. – № 5. – С.101–110.
13. Молотков С. Н. Социально-психологический облик военнослужащих вермахта в период войны нацистской Германии против СССР, 2006. Автореф. дисс. на соиск. канд. степени [Електронний ресурс]. – Режим доступу до автореферату: <http://cheloveknauka.com/sotsialno-psihologicheskii-oblik-voennosluzhaschih-vermahta-v-period-voyny-natsistskoy-germanii-protiv-sssr#ixzz2wK7k1DS6>
14. Оллерберг Йозеф. Немецкий снайпер на Восточном фронте 1942–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.litmir.net/br/?b=110078>
15. Ржевская Е. М. Гебельс. Портрет на фоне дневника. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://militera.lib.ru/memo/russian/pzhevskaya_em2/09.html
16. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_00.htm
17. ФергенХендрик. В огне Восточного фронта. Воспоминания добровольца войск СС [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://read24.ru/pdf/hendrik-ferfen-v-ogne-vostochnogo-fronta-vozpominaniya-dobrovoltsa-voysk-ss-.html>
18. Ханс фон Люк. На острие танкового клина. Воспоминания офицера вермахта 1939–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/na-ostrie-tankovogo-klina-vozpominaniya-oficera-vermahta-1939-1945-read-289811-16.html>
19. Харт С., Харт Р., Хьюз М. Немецкий солдат Второй мировой войны. Рядовые вермахта и СС 1939–1945 гг. – М.: “Эксмо”, 2006. – 192 с.
20. ЦДАВО. – Ф. КМФФ – 8. – Оп. 2. – Спр.135. – Арк.83–84.
21. Там само. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк.1–8.
22. Там само. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 119. – Арк.11–23.
23. Цизер Бруно. Дорога на Сталинград. Воспоминания немецкого пехотинца 1941–1943 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://kiev-grad.com/b/tsizer_doroga_na_stalingrad_vospominaniya_nemetskogo_pehotintsa_1941_1943/10
24. ШтейдлеЛутитпольд. От Волги до Веймара. Мемуары немецкого полковника, командира 6-й армии Паулюса. – М.: “Прогресс”, 1973. – 424 с.

References

1. Berkgoof Karel. Zhniva rozpachu. Zhittya i smert v Ukrayini pid natsistskoyu vladoyu. – K.: “Kritika”, 2011. – 455 s.
2. Vintser Bruno. Soldat treh armiy [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://militera.lib.ru/memo/german/winzer/index.html>
3. Gurevich A.Ya. Istoricheskiy sintez i Shkola “Analov”. – M.: “Indrik”, 1993. – 328 s.
4. Dashichev V. Bankrotstvo strategii germanskogo fashizma. Istoricheskie ocherki, dokumenty i materialy. – M.: Progress, 1973. – T.2. Agressiya protiv SSSR. Padenie “Tretey imperii”. 1941–1945.
5. Dodonov R.A. Teoriya mentalnosti: uchenie o determinantah myslitelnyh avtomatizmov. – Zaporozhe: r/a “Tandem-U”, 1999. – 264 s.
6. Kershov Robert. 1941 god glazami nemtsev. Berезovye kresty vmesto Zheleznyh [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/1941-god-glazami-nemcev-berezovye-kresty-vmesto-zheleznyh-read-242655-1.html>
7. Kinshermann Gans. Krovavo-krasnyy sneg. Zapiski pulemetchika Vermahta [Elektronniy resurs]. – M.: “Yauza-Press”, 2013. – 320 s.
8. Kubek Villi. V avangarde tankovyh udarov. Frontovoy dnevnik strelka razvedyvatelnoy bronemashiny [Elektronniy resurs]. – Rezhim

dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/v-avangarde-tankovyh-udarov-frontovoj-dnevnik-strelka-razvedyvatelnoj-mashiny-read-228208-8.html>

9. Lippih Vilgelm. Beglyy ogon! Zapiski nemetskogo artillerista 1941–1945 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://read24.ru/pdf/vilgelm-lippih-beglyiy-ogon-zapiski-nemetskogo-artillerista-1940-1945.html>

10. Medvedeva T.S. Tsennosti nemetskogo naroda: istoriya i sovremennost [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do st.: http://vestnik.udsu.ru/2010/2010-053/vuu_10_053_15.pdf

11. Meyer Kurt. Nemetskiy rezhim v Vospominaniya generala SS. 1939–1945. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/nemeckie-grenadery-vospominaniya-general-a-ss-1939-1945-read-214245-13.html>

12. Mihaylyuk M. Natsistskiy rezhim v Ukrayini: pobut i doz-villya okupantiv // Istorichnyy zhurnal. – 2007. – № 5. – S.101–110.

13. Molotov S.N. Sotsialno-psihologicheskii oblik voennosluzhashchih vermahta v period voyny natsistskoy Germanii protiv SSSR, 2006. Avtoref. diss. na soisk. kand. stepeni [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do avtoreferatu: <http://cheloveknauka.com/sotsialno-psihologicheskii-oblik-voennosluzhaschih-vermahta-v-period-voyny-natsistskoy-germanii-protiv-sssr#ixzz2wK7k1DS6>

14. Ollerberg Yozef. Nemetskiy snayper na Vostochnom fronte 1942–1945 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.litmir.net/br/?b=110078>

15. Rzhetskaya E.M. Gebbels. Portret na fone dnevnika. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://militera.lib.ru/memo/russian/pzhevskaya_em2/09.html

16. Senyavskaya E.S. Psihologiya voyny v XX veke: istoricheskiy opyt Rossii [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_00.htm

17. Ferten Hendrik. V ogne Vostochnogo fronta. Vospominaniya dobrovoltsa voysk SS [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://read24.ru/pdf/hendrik-ferfen-v-ogne-vostochnogo-fronta-vospominaniya-dobrovoltsa-voysk-ss-.html>

18. Hans fon Lyuk. Na ostrie tankovogo klina. Vospominaniya ofitsera vermahta 1939–1945 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/na-ostrie-tankovogo-klina-vospominaniya-oficera-vermahta-1939-1945-read-289811-16.html>

19. Hart S., Hart R., Hyuz M. Nemetskiy soldat Vtoroy mirovoy voyny. Ryadovye vermahta i SS 1939–1945 gg. – M. : “Eksmo”, 2006. – 192 s.

20. TsDAVO. – F. KMPF – 8. – Op. 2. – Spr. 135. – Ark. 83–84.

21. Tam samo. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 90. – Ark. 1–8.

22. Tam samo. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 119. – Ark. 11–23.

23. Tsizer Bruno. Doroga na Stalingrad. Vospominaniya nemetskogo pehotintsia 1941–1943 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://kievgrad.com/b/tsizer_doroga_na_stalingrad_vospominaniya_nemetskogo_pehotintsia_1941_1943/10

24. Shteydle Luitpold. Ot Volgi do Veymara. Memuary nemetskogo polkovnika, komandira 6-y armii Paulyusa. – M. : “Progress”, 1973. – 424 s.

Drobot N. V., student of the Institute of History Education National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), nickvadro@hotmail.com

On the question of the religious mentality of the German soldier in wartime (1941–1944): theory and practical aspect

The theoretical and practical aspects of the question of the religious mentality of the German troops in the territory occupied Ukraine. An attempt to use methodological approaches and historical synthesis “school of Annals” to reflect the social and mental state of a German soldier in the context of religious life in Ukraine 1941–1944.

Keywords: military serviceman, “limit situation”, ideology, mentality, religion, religious life, soldier.

Дробот Н. В., студент, Інститут історичного образования Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), nickvadro@hotmail.com

К вопросу религиозной ментальности немецкого военнослужащего в условиях военного времени (1941–1944 гг.): теоретический–практический аспект

Изучаются теоретическо–практические аспекты вопроса религиозной ментальности немецкого военнослужащего на территории оккупированной Украины. Делается попытка использовать методологические подходы исторического синтеза и “школы Анналов” для отображения социально–психического состояния немецкого солдата в контексте религиозной жизни Украины 1941–1944 гг.

Ключевые слова: военнослужащий, “пограничная ситуация”, идеология, ментальность, религиозность, религиозная жизнь, солдат.

* * *

УДК 728.18(477)

Яворська І. Т.
здобувач кафедри історії України, Чернівецький
національний університет ім. Ю. Федьковича
(Україна, Чернівці), irina.yav@gmail.com

НОРМИ ТА АНОМАЛІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО ЖИТТЯ НА БУКОВИНІ У 1953–1967 РР.

Пропонується авторський погляд на аналіз фактів та подій, що торкаються побутової, релігійної та суспільно–політичної площин життя єврейської громади Буковини, яка у досліджуваній період була однією з найчисельніших та національно вмотивованих. В ході дослідження вдалося упорядкувати та проаналізувати фактичний матеріал, який доводить, що суспільно–політичне життя євреїв Буковини в епоху “відлиги” згасало, було підпорядковане радянським реаліям, протікало в нелегальних умовах. Початок антирелігійної кампанії призвів до посилення дискримінації ортодоксальних євреїв та появи релігійного антисемітизму. Повернення репресованих сіоністів наприкінці 50–х рр. ХХ ст. сприяло відродженню сіоністської ідеології та активізації емігрантських настроїв в колі євреїв Буковини. Результатом дослідження може стати концепція комплексного аналізу дослідження історії євреїв Буковини у взаємозв’язку з міжнародними подіями та політикою держави Ізраїль, зокрема.

Ключові слова: єврейська громада Буковини, антирелігійна кампанія, ортодоксальні євреї, антисемітизм, толерантність, сіонізм, емігрантські настрої.

Історія буковинського єврейства упродовж століть була настільки самотньою, що викликала неабиякий інтерес у істориків, політиків та релігієзнавців цілого світу. Дослідження питань, пов’язаних з життям єврейської громади на Буковині в “епоху відлиги” залишається малодослідженою сторінкою регіональної історії. Об’єктивний аналіз українсько–єврейських стосунків, адаптація євреїв до радянської дійсності у постсталінську добу та відродження сіонізму в колі буковинського єврейства потребує подальшого неупередженого дослідження. Автор не претендує на повноту висвітлення феномену буковинського єврейства в досліджувану добу, ставлячи своєю задачею виклад нових відомостей, що проливають світло на непрості та неоднозначні умови життя єврейської громади Буковини за часів “відлиги”.

Основним об’єктом даного дослідження виступає єврейська громада Буковини у період 1953–1967 рр. Хронологічні рамки охоплюють період спаду офіційного антисемітизму аж до появи нової хвилі сіонізму в колі буковинських євреїв. Трактування умов життя єврейської громади Буковини та стосунків з владою у досліджуваній період часто характеризується неоднозначно, викликаючи ряд суперечок, тому поява дослідження, що ґрунтується на архівних матеріалах, матеріалах преси, з використанням мемуарної літератури сприяє досягненню певної наукової ясності.

Історіографічна складова даного дослідження не надто багата, адже радянське керівництво вважало, що “єврейське питання” в СРСР успішно вирішене. Останнім часом завдяки розсекреченості багатьох архівів у світовій та українській науці з’явилися статті, документальні публікації та монографії дослідників Г. Костирченка [1], В. Гриневича [2], М. Міцеля [3], В. Ханіна [4], О. Бажана [5], І. Біласа [6] та інших, в яких висвітлюється проблема взаємостосунків влади та євреїв України, рівень міжетнічної напруги та початок